

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОЦІНКИ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ ВІД КОРУПЦІЇ

МАШЛЯКЕВИЧ Дмитро Станіславович - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

Виявлені недоліки існуючих методики оцінки стану корупції в окремій країні з урахуванням національного та зарубіжного досвіду. Розроблено рекомендації щодо формування національної системи оцінки безпеки країни від корупції.

Ключові слова: *корупційна злочинність, система оцінки, безпека від корупції.*

Постановка проблеми

Побудова демократичної, правової держави, системне реформування та повна переорієнтація всіх сфер життя українського суспільства на світові стандарти в частині утвердження та забезпечення реалізації прав і свобод людини та громадянина обумовлює активне подолання негативних наслідків попередньої політичної системи. Одним із таких наслідків є системна корупція, яка вразила усі шаблі населення, проникнувши в усі без виключення сфери функціонування державного апарату та приватний сектор. Тотальна корупціогенна політична культура призвела, з одного боку, до звикання громадян до корупції у владних структурах, а з іншого боку, «державна» корупціогенна культура породила масову «побутову» корупціогенну культуру. Саме корумпованість суспільства є сьогодні основною перешкодою ефективної реалізації реформ та євроінтеграції країни. Найбільш небезпечним проявом цього явища є корупційна злочинність.

Антикорупційна стратегія на 2014-2017 роки (далі – Стратегія) містить такі

положення: «Однією з основних причин неналежного виконання Національної антикорупційної стратегії на 2011-2015 роки як основного програмного документа в антикорупційній сфері стала відсутність всупереч міжнародному досвіду чітких індикаторів стану та ефективності її виконання. У зазначеній Стратегії відсутній також механізм моніторингу та оцінки її виконання – не передбачено, яким чином мала виконуватися відповідна робота Національним антикорупційним комітетом та в який спосіб повинна залучатися до цих процесів громадськість» [1].

Все, на що звертається увага в цих двох абзацах, фактично відноситься до оцінки стану корупції і безпеки від неї, тобто ефективності протидії їй. І показово, що це – фактично єдина причина неефективності старої антикорупційної стратегії, яка вказується авторами нової стратегії.

Відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 20 Закону України «Про запобігання корупції» [2], національна доповідь щодо реалізації заasad антикорупційної політики повинна серед іншого містити узагальнений аналіз ситуації щодо корупції із зазначенням: а) виявлених державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування корупціогенних факторів у їх діяльності та реалізації ними заходів щодо усунення зазначених факторів; б) результатів соціологічних і аналітичних досліджень з вивчення ситуації щодо корупції, прове-

дених державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, міжнародними організаціями, громадськими об'єднаннями;в) стану виконання міжнародно-правових зобов'язань у сфері запобігання і протидії корупції;г) впливу здійснюваних заходів на рівень корупції на основі статистичних даних та результатів соціологічних досліджень.

За часів дії минулого антикорупційного Закону сумісним Наказом Мініюсту України та Мінекономрозвитку України навіть були затверджені Концептуальні засади національної системи оцінки рівня корупції [3], проте, як показав час, це не привело до позитивних результатів. Отже, слід з'ясувати недоліки роботи компетентних органів з оцінки корупції в минулому, щоб усунути їх у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проведено і проводиться багато досліджень, спрямованих на оцінювання стану корупції в окремій країні як на національному, так і на міжнародному рівні. Зокрема, в Україні такі дослідження проводилися як на рівні індивідуальних наукових досліджень [4; 5;6], так і на рівні організацій: соціологічною службою Українського центру економіко-політичних досліджень (УЦЕПД), Українським інститутом соціальних досліджень і центром «Соціальний моніторинг», Київським міжнародним інститутом соціології, Харківським інститутом соціологічних досліджень, аналітичним центром «Академія», експертами проекту «Сприяння активній участі громадян у протидії корупції в Україні «Гідна Україна» та деякими іншими організаціями. Результати їх описані в спеціальній літературі [7; 8; 9;10; 11].

На міжнародному рівні оцінювання стану корупції в різних країнах здійснюється на підставі багатьох узагальнених критеріїв – так званих «індексів», найбільш авторитетними з яких є проекти організації Transparency International: Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, або CPI) [12], Барометр

світової корупції [13], Індекс платників хабарів (Bribe Payers Index) [14]. Крім того, при оцінці корупції в різних країнах використовуються: Міжнародний огляд жертв злочинності (International Crime Victim Survey, ICVS) [15], дослідження інституту Gallup [16], дослідження прозорості у звітності з боротьби з корупцією TRAC (Transparency reporting on anti-corruption) [17].

Результати цих оцінок яскраво виражають слова Є. Д. Скулиша: «Більшість оцінок фактично зводяться до одного – Україна є державою з надзвичайно високим рівнем корупції, яка становить реальну загрозу її національній безпеці та конституційному ладу. Корупцію також визнають як загальну характерну рису нинішнього етапу розвитку України» [18].

А за цими оцінками визначається відношення до України на міжнародному рівні у всіх сферах, що впливає і на внутрішню ситуацію. Наприклад, у першу чергу, з причин високого рівня корупції в 2013 р. експерти Світового банку поставили Україну за ступенем сприятливості умов для підприємницької діяльності на 112-те місце серед 189 країн [19, с. 3].

З іншого боку, як справедливо зауважують О. О. Кузнецов та О. С. Арсентьева, корупція відрізняється різноманітністю: існує безліч форм і контрастів всередині більшості суспільств. Підрахунок балів не може з точністю відобразити відмінності типів корупції, наявних у конкретній країні [20]. Отже, чи є ті оцінки, які ми перелічили, точними?

Сутність цих та інших оцінок корупції описано в офіційних публікаціях цих організацій, їх недоліки та переваги неодноразово докладно досліджено у великій кількості наукових праць [20; 21, с. 4-5; 22; 23; 24], а тому зупинятися на цьому детально немає потреби, тим більше, цього не дозволяють обсяги наукової статті.

Отже, **метою статті** є виявлення основних проблем національної системи оцінки корупції в частині корупційної злочинності і розробка рекомендацій з їх вирішення.

Виклад основного матеріалу

Не викликає сумнівів, що рівень корупції повинен оцінюватися якомога більш наближено до реального її стану, і тому методики дослідження повинні бути об'єктивними – будуватися на реальних кількісних показниках як проявів корупції, так і результатів запобігання та протидії їй. Але з точки зору самого дослідження – це дуже «коштовна» задача, оскільки потребує не тільки збору та аналізу всіх доступних даних. Тому частіше застосовують інші методи – методи експертних оцінок та опитування учасників потенційно корупційних відносин, які висловлюють свої вже готові думки.

Отже, можна узагальнити методики оцінки рівня корупції за критерієм відношення до них суб'єкта оцінювання:

- суб'єктивні – засновані на особистій думці експертів та учасників потенційно корупційних відносин;

- об'єктивні – будуються на абсолютних та відносних статистичних показниках.

Очевидно, що обидва види методик мають достатньо велику похибку в результатах, оскільки перші залежать від внутрішнього переконання особи, яка не завжди може судити об'єктивно, з огляду на людську природу; другі – по-перше, не можуть охопити всього явища (завжди досліджується лише вибірка – хоча і репрезентативна, але частина загального об'єму даних), по-друге, можуть бути засновані на неточних даних і, по-третє, часто приводять до неоднозначних висновків, що ми побачили вище в ході власного, навіть невеликого за обсягами, дослідження.

Ми також можемо спостерігати недоліки оцінок стану корупції в дії на прикладі інформації, яка надається усередині України, особливо зараз, коли сама країна та світова спільнота розділені протиріччями щодо подальшої долі України. В цих умовах питання корупції стали не тільки знаряддям політичної боротьби усередині країни, але й суттєвим важелем впливу зовні. А отже, суб'єктивні оцінки змістилися в сторону звинувачення опонентів та підтримання власної політичної або суспільної позиції, а об'єктивно Україні протиставити

такій ситуації нічого, основною причиною чого є відсутність національних методик оцінки корупції, які є науково обґрунтованими, а значить – об'єктивними та пристосованими до внутрішньої ситуації.

Внутрішня ситуація із статистичною та іншою звітною і аналітичною інформацією по корупції в Україні, що подається органами державної влади, залишає бажати кращого. Взагалі, у ході комплексного аналізу цієї інформації вона вражає своєю кількістю за обсягами та джерелами. Здавалося б, нема недоліків у базі дослідження, але при безпосередньому наближенні не тільки виникає чітка впевненість, що все це популізм і «показуха», але й складається стійке враження, що підходи до формування, збору та надання цієї інформації є одним із шляхів протидії боротьбі із корупцією з боку владних структур. Все спрямовано на те, щоб показати, як багато зроблено, але не виявити реальний стан речей.

Візьмемо Звіт про стан протидії корупції [25], який формується з 2013 р., тобто задовго до внесення у КК України переліку корупційних злочинів. Якщо порівняти перелік статей, за яким надається інформація в цьому Звіті, зі вказаним зараз в КК, то виникає багато питань, які можна об'єднати в одне, але принципове питання: чому такі значні розбіжності? Чому, зокрема, силові відомства, які ввели цю форму звітності, вважають, що розголошення комерційної або банківської таємниці (ст. 232 КК України) відноситься до корупції, а, наприклад, пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України) не відноситься, а Верховна Рада в примітці до ст. 45 вважає навпаки? До того ж, ст. 369 КК України, на нашу думку, повинна цікавити МВС з точки зору профілактики корупції серед населення. Як до корупції відноситься провокація хабара або комерційного підкупу (ст. 370 КК України)? І головне: чому ВР України склала такий перелік, а силові відомства склали інший? Чи не останні повинні чітко знати, які злочини є корупційними, для ефективного виконання своїх обов'язків?

Крім того, багато статей виділено за кваліфікованим складом вчинення шля-

хом зловживання службовим становищем (наприклад, вимагання (ч.ч. 2-4 ст. 189 КК України), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ч.ч. 2-5 ст.191 КК України), але чи дійсно відібрані показники тільки тих злочинів, що вчинені таким способом?

Дві ці «помилки» силових відомств при формуванні звітності, до речі, надають багато простору не тільки для суб'єктивних помилок, але й для зловживань. Чи не є це прекрасним способом для формування необхідних для влади показників?

Проаналізуємо Звітність основного органу державної влади, який згідно із Законом «Про засади запобігання і протидії корупції» [26] був спеціально уповноваженим органом з питань антикорупційної політики – Міністерства Юстиції України [27–29]. Не дивлячись на існування Концептуальних засад національної системи оцінки рівня корупції [3], у яких цю процедуру та представлення її результатів певним чином упорядковано, складається обгрунтоване враження, що опубліковані звіти зовсім не враховують ніякого порядку. Зрозуміло, що в цьому звіті відображається інформація від різних органів влади та місцевого самоврядування, але надання в такому вигляді офіційного документу на офіційному сайті центрального органу влади, що стосується одного з головних питань внутрішньої політики, яке тісно пов'язане із зовнішньою, неприпустиме.

При аналізі вказаних документів одразу привертають увагу такі моменти (стосуються лише розділу 1 «Статистичні дані про результати діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції», який був вивчений більш детально):

1. Послідовність надання інформації. У 2011 р. з початку даються дані щодо кримінальних правопорушень, потім – адміністративних, у 2012-2013 рр. – навпаки.

2. Обсяг інформації. Наприклад, звітні матеріали органів Служби безпеки України в 2012 році містять таблицю «Інформація про кількість винесених постанов слідчими органами Служби безпеки України про притягнення як обвинуваченого за вчинен-

ня злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», що містить відношення видів суб'єктів відповідно до антикорупційного закону та статей, за якими їх притягнуто до відповідальності. А у 2011 та 2013 рр. така інформація відсутня.

3. Форма представлення. Аналогічні частини тексту в різних документах надані по-різному: в одному – текстом, в іншому – таблицею, в третьому – діаграмою.

4. Велика кількість орфографічних та граматичних помилок. Неприпустимо для офіційних документів. Чого вартує тільки словосполучення «адміністративних протоколів» у надписі до однієї з діаграм.

Отже, яка корисність такої інформації? Підтверджується наш попередній висновок про цілковитий популізм такої звітності: начебто і робота проведена, і результати є, а реального стану речей не видно. А кожен українець відчуває його не за звітністю органів держави, а в реальному житті, що і відображається на оціночних цифрах міжнародних антикорупційних організацій.

Лише навівши порядок у статистичній звітності, слід вирішувати інші проблеми її оцінки, зокрема підвищувати її об'єктивність. Кримінологічна наука повинна оцінювати стан злочинності не тільки за її кількісними показниками, але й за показниками діяльності із запобігання та протидії їй. З цієї точки зору, на наш погляд, найбільш точно стан корупційної злочинності можна оцінити, використавши підхід до оцінки ефективністю функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності, запропонований О. М. Литвиновим [30, с. 32].

При виведенні підсумкової оцінки ефективності функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності О. М. Литвинов пропонує використання таких двох способів інтеграції показників, як «бальні оцінки» і «ранжирування». Практична їх реалізація полягає в попередній оцінці окремих результатів діяльності суб'єктів протидії злочинності в умовних балах або у вигляді місця в загальному ранжирі. При цьому підсумкова оцінка визна-

чається підсумовуванням балів (рангів), набраних суб'єктом за певний період.

Для оцінки ж ефективності функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності як цілісного об'єкта запропоновано методика, сутність якої полягає в тому, що за основними параметрами і на різних рівнях функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності розраховуються відповідні модельні показники, які потім у вигляді коефіцієнтів застосовуються при оцінці даних, що характеризують результати базової діяльності. Одержані числові значення у вигляді індексів наносяться на графіки, які розглядаються як моделі ефективності функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності в статистиці. При цьому можуть бути представлені як спостережувані, так і неспостережувані змінні і параметри. Основне значення даного підходу полягає в тому, що чисельна оцінка неспостережуваних змінних здійснюватиметься шляхом зіставлення модельних (експериментальних) і емпіричних значень спостережуваних перемінних. Оскільки при ідентифікації моделі експериментальний результат дозволяє одержувати значення, близьке до значення емпіричних даних, то оцінка параметрів ефективності функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності, у принципі, може вважатися об'єктивною [30, с. 25-26].

Висновки

1. Назріла необхідність формування національної системи реальної звітності, яка повинна врахувати недоліки, які нами було вказано. Вона повинна відповідати таким вимогам: А) Чіткі критерії віднесення правопорушення до корупційного. Зокрема, стосовно корупційних злочинів, діяння повинне входити до переліку «чистих» корупційних злочинів (ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України), а у разі кваліфікації за іншими «корупційними» статтями КК України (191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410) – ознака вчинення шляхом зловживання службовим становищем повинна бути документально підтверджена відповідно до органу звітності

(Прокуратура, МВС та інші відомства, що мають право проводити досудове слідство, – запис у ЄДРДР, повідомлення про підозру, обвинувальний акт, Державна судова адміністрація – вирок, що вступив у законну силу). Б) Формувати цю звітність на рівні держави повинен один орган і в узагальненому вигляді, на рівні відомств – відповідні відомства в межах своєї компетенції. В) Усі, і загальний, і відомчі, звіти повинні складатися згідно з єдиною однообразною формою надання інформації за послідовністю, за обсягом інформації, за представленням (таблиці, діаграми, текст тощо).

2. Узагальнений аналіз ситуації щодо корупції для національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 20 Закону України «Про запобігання корупції» слід проводити за допомогою науково обґрунтованої методики оцінки ефективності функціонування механізму протидії корупційній злочинності в трьох можливих варіантах: на основі «бальних оцінок», «ранжирування» та оцінки неспостережуваних змінних шляхом моделювання експериментальних і емпіричних значень спостережуваних змінних, що відображають динамічну сутність і функціональність даного механізму.

3. Наведення в такий спосіб ладу в оцінюванні стану корупції з урахуванням виявлених нами недоліків дозволить досягти мети ухвалення нової Антикорупційної стратегії – створення в Україні системи прийняття рішень щодо антикорупційної політики на основі результатів аналізу достовірних даних про корупцію і чинників, які до неї призводять, зокрема статистичних спостережень, моніторингу виконання цих рішень та їх впливу на стан справ з питань запобігання корупції незалежним спеціалізованим органом із залученням представників громадянського суспільства, а також формування суспільної підтримки в подоланні корупції.

Література

1. Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні

- (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII // *Голос України* від 25.10.2014. – № 206.
2. Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII // *Відомості Верховної Ради*. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
3. Наказ Міністерства Юстиції України, Мінекономрозвитку України «Про національну систему оцінки рівня корупції» від 30.09.2013 р. № 2055/5/1153 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України: Законодавство. – 06.05.2015 р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v2055323-13>.
4. Бездольний М. Ю. Адміністративно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо протидії корупції : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / М. Ю. Бездольний. – Х., 2009. – 211 с.
5. Йосифович Д. І. Адміністративна відповідальність посадових осіб органів місцевого самоврядування за корупційні діяння : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Йосифович Данило Ігорович ; Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. – Л., 2009. – 20 с.
6. Ткаченко О. В. Адміністративно-правові засади протидії корупції в органах внутрішніх справ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. В. Ткаченко. – Київ, 2008. – 20 с.
7. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології. У 3 кн. Кн. 2. Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів / А. П. Закалюк. – Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – 712 с.
8. Корупція в діяльності Державної автомобільної інспекції: результати соціологічного моніторингу : монограф. / Ю. О. Свеженцева, О. О. Сердюк, Ю. Л. Белоусов та ін. – Х., 2007. – 112 с.
9. Мельник М. І. ЗМІ і влада в Україні: як подолати корупцію / Мельник М. І., Постульга В. // *Національна безпека і оборона*. – 2001. – № 1. – С. 84–88.
10. Стан корупції в Україні : порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень 2007–2009 рр. (для порогової програми для України Корпорації «Виклики тисячоліття») / Менеджмент Системс Інтернешнл (MSI) ; Київ. міжнар. ін-т соціол. (КМІС). – К., 2009. – 49 с.
11. Шакун В. І. Влада і злочинність / В. І. Шакун; Ред.Ф. М. Динько. – Київ : Пам'ять століть, 1997. – 226 с.
12. Transparency International Corruption Perceptions Index / [Електронний ресурс] / Transparency International. – Режим доступу : <http://www.transparency.org/research/cpi/overview>. – Назва з екрану.
13. Global Corruption Barometer / [Електронний ресурс] / Transparency International. – Режим доступу : <http://www.transparency.org/research/gcb/overview>. – Назва з екрану.
14. Bribe Payers Index [Електронний ресурс] / Transparency International. – Режим доступу: <http://www.transparency.org/research/bpi/overview>. – Назва з екрану.
15. ICVS – International Crime Victims Survey [Електронний ресурс] / UNICRI : Publications. – Режим доступу: http://www.unicri.it/services/library_documentation/publications/icvs/. – Назва з екрану.
16. Corruption Topic [Електронний ресурс] / Gallup company. – Режим доступу: <http://www.gallup.com/topic/corruption.aspx>.
17. Transparency in Corporate Reporting: Assessing the World's Largest Companies [Електронний ресурс] // Transparency International. – 10 July 2012. – Режим доступу: http://www.transparency.org/whatwedo/publication/transparency_in_corporate_reporting_assessing_the_worlds_largest_companies. – Назва з екрану.
18. Скулиш Є. Д. Корупція в Україні: основні напрями протидії в сучасних умовах [Електронний ресурс] / Є. Д. Скулиш // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. – 2007. – Вип. 16. – С. 153–164. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/boz_2007_16_15.pdf.
19. Ведение бизнеса 2014: понимание регулирования деятельности малых и средних предприятий / Совместная публикация Всемирного банка и Международной

финансовой корпорации. – Вашингтон: Группа Всемирного банка, 2013. – 35 с.

20. Кузнецов О. О. Корупція: боротьба з соціальною пандемією / О. О. Кузнецов, О. С. Арсентьева // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2013. – № 27. – С. 58–60.

21. Абрамов Ф. В. Економічний зміст корупції: інституційний підхід : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.01 «Екон. теорія та історія екон. думки» / Абрамов Федір Володимирович ; Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2010. – 20 с.

22. Бутирська І. Влада і бізнес: порівняльний аналіз корупційної взаємодії [Електронний ресурс] / І. Бутирська // Науковий вісник [Одеського національного економічного університету]. – 2014. – № 6. – С. 22–37. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nv_2014_6_5.pdf.

23. Заброда Д. Г. Оцінка стану корупції в Україні (за результатами соціологічних досліджень) / Д. Г. Заброда // Право і суспільство. – 2011. – № 1. – С. 14–19.

24. Романченко Н. В. Системний підхід до оцінки корупції в міжнародному бізнесі як фактора економічної небезпеки / Н. В. Романченко // Наукові записки НаУКМА. Економічні науки. – 2012. – Т. 133. – С. 106–111.

25. Звіт про стан протидії корупції. Форма № 1-КОР (місячна). Затверджена Наказом Генеральної прокуратури, Міністерства внутрішніх справ, Служби без-

пеки, Міністерства доходів і зборів, Міністерства оборони, Державної судової адміністрації України від 22.04.2013 р. № 52/394/172/71/268/60 за погодженням з Держстатом України.

26. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 року № 3206-VI // Голос України від 15.06.2011. – № 107.

27. Звіт про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції у 2011 році [Електронний ресурс] / Міністерство юстиції України. – квітень 2012 рік. – Режим доступу: <http://minjust.gov.ua/file/23456>.

28. Звіт про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції у 2012 році [Електронний ресурс] / Міністерство юстиції України. – квітень 2013 рік. – Режим доступу: <http://minjust.gov.ua/file/25706>.

29. Звіт про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції у 2013 році [Електронний ресурс] / Міністерство юстиції України. – квітень 2014 рік. – Режим доступу: <http://minjust.gov.ua/file/36531>.

30. Литвинов О. М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. М. Литвинов ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Д., 2010. – 41 с.